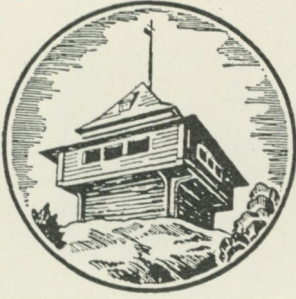

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1949**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1949

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslagsbilden visar mittpartiet av en duk, daterad 1643 och prydd med danska adelsvapen. Duken, som är en gåva till museet av fröken Eda Witt, behandlas närmare på sid. 187. — Nordiska museet 235,925.

Tryckt hos Tryckeri Aktieföretaget Thule, Stockholm 1949

Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

FYRKANTEN PÅ TRESTENA

EN VÄSTGÖTAHERRGÅRD VID SEKELSKIFTET

av Måns Mannerfelt

Ar 1929 publicerades i Fataburen min fars, kapten Otto Mannerfelts, minnen från livet på vår släktgård Trestena under 1860-talet. Sedan dess har 20 år runnit undan. Nu har jag hunnit få ett perspektiv på min barndom på den gamla herrgården vid Hornborgasjön, som ungefär motsvarar den föregående generationens. Det förekommer mera sällan att två släktled redovisar minnen från samma miljö vid olika tidpunkter. När jag nu försöker ge några glimtar från sekelskiftets Trestena utgör det onekligen en stimulans i arbetet att veta, att även om jag inte lyckas ens hälften så bra som min far, så kan jag kanske ändå komma att öka värdet av hans arbete. Ty tillsammans bör ju våra anteckningar kunna ge icke bara bilder från två epoker utan också något av den utveckling som ägde rum under 1800-talets slut på alla våra herrgårdar.

Under min farmor — ”på gamla Hennes Nåds tid” — rådde ännu den patriarkaliska regimen i bästa mening på Trestena. Naturhushållningen dominerade och pengar såg man just varken till eller behövde. Den moderna tiden bröt in i denna idyll liksom i så många andra i början av 1870-talet, då den yngre generationen tog vid under de nya ekonomiska villkor som fransk-tyska kriget skapat. Man sänkte sjön, därtill nödd och tvungen, och gjorde väldiga nyodlingar. Men därmed engagerades Trestena i större ekonomiska sammanhang som krävde pengar. Sjösänkningen blev mera betungande än väntat. Snart gick de små reserverna åt och så följde skuldsättningen, som aldrig tidigare betungat gården. De nya åkrarna utgjorde en

dålig motvikt när de allmänna villkoren försämrades i så hög grad. Det gällde att hålla igen och spara för att rädda den gamla släktgården. Utvecklingen stannade av och så blev Trestena snart gården där allt gick i gamla fotspår.

Men det är först långt efteråt och med bistånd av domänintendenten, ryttmästare Bertil Ekberg på Dagsnäs, vilken känner bygden på sina fem fingrar, som jag har kunnat räkna ut att detta var den verkliga bakgrunden till förhållandena på min barndoms Trestena. Det hör till barndomsminnenas natur att de bevarar sin detaljskärpa hur länge som helst, men de brukar också vara oordnade och tanklösa som en skolpojkes hjärna. Jag har emellertid nu sökt systematisera dem och sätta in dem på deras rätta plats i sammanhanget.

Jag minns att jorden var mycket stembunden, och på många håll kunde man inte använda skördemaskin för stenarnas skull. Det fanns också gott om holmar och "öjor" bland åkrarna med en rik flora. Här och var på fälten växte vackra men för lantbruket föga välsignelsebringande ekar. Åkrarna brukades länge i treskifte. På trädan såddes ofta havre med vicker, som tidigt slogs till grönfoder. Andra året sådde man råg och det tredje havre eller potatis. På madorna vid sjön hade man havre och rovor eller treårig vall. Där gick det bra att använda rullharven och skördemaskinen, som nog kom till gården någon gång under mina gossår.

Havren var den viktigaste grödan och bestämde i hög grad ekonomin. Det var ofta frost och sent på hösten, innan hela havreskörden körts in. Den såldes sedan genom Afzelius eller någon av de andra handlandena i Skara eller till Stenstorp och Skövde. Skogen fungerade som hushållets regulator. Goda skördeår togs mindre skog, men när skörden var dålig tog man igen det förlorade i skogen. Skogsbruket hade också drivits upp redan av min farfar på 50-talet. Mycket arbete lades ned på vägunderhåll och på dikningen, som var särskilt viktig på grund av närheten till Hornborgasjön. Vid den tiden började också den allmänna täckdikningen komma i gång.

Eftersom min far tillbringade en betydligt större del av sitt liv än jag på Trestena kunde han lämna mera exakta uppgifter

om produktionens villkor än jag förmår. Jag har i stället sökt kompensera mitt minnes brister genom att pröva vad som går att utläsa ur mantalslängdernas uppgifter.

Det har visat sig att Trestena med underlydande hade 127 invånare 1865 men blott 112 1905. Detta innebär en minskning med 12 %. Jag förmodar att intet överraskande ligger häri ur den allmänna befolkningsutvecklingens synvinkel. Men om man begränsar sig till den snävare Trestena-horisonten, är det givet att denna utveckling, som skedde samtidigt med att jorden ökade avsevärt i värde och yta, måste haft stora konsekvenser för livet på gården.

Man kan också få ut mera härom ur mantalslängderna. Redan 1865 hade 4½ av de 8 gårdar, som ursprungligen bildade "de tre bautastenarnas by", lagts under herrgården. Samtidigt med att de gamla dagsverksbönderna på så sätt försvinner kan man se hur raden av pittoreska namn på torpställen växer. Torparna övertar böndernas prestation. 1905 finns alltjämt alla torpställen kvar, men mera sällan håller torparna drängar. Man får ett intryck av att nu även dessa mindre enheter börjat få sina arealer och därmed sin frihet beskuren. I stället har dagsverkksskyldighet kommit att spela allt större roll. Nu är också den urgamla byn, som gav Trestena dess namn, helt utplånad. Alla gårdarna drivs direkt under huvudgården, men deras urgamla namn står fortfarande noggrant förtecknade i mantalslängden. Nu är också 7 statarfamiljer bokförda, representerande det tredje och sista av de utvecklingsstadier som avspeglar sig i Trestenas historia åren 1865—1905.

Dessa torra fakta hjälper verkligen minnet att klarna. Jag kommer ihåg att man för torpen som kollektiv använde benämningen "Torpesta'n", trots att de givetvis låg utspridda över ägorna isolerade från varandra. Långöna var störst, hade egen dräng och presterade sex dagsverken, medan de mindre torpen delade dräng. Torparnas åligganden hade nog skärpts sedan fars tid. Han skriver att det fanns 7 tredagarstorp och några som blott lämnade en eller två dagar i veckan.

Förutom hemmagårderna hade torparna gemensamma slättermarker. Den viktigaste av dessa låg på ön Borängen, där Flían

flyter ut ur sjön. Vid slåttern slog sig alla samman och kunde stanna ute på ön i dagarna två. Under arbetet sjöng man Borängsvisan. Höet kördes hem först då det blev vinterföre. På 60-talet var Borängen ännu så värdefull att höet därifrån bärgades för herrgårdens räkning.

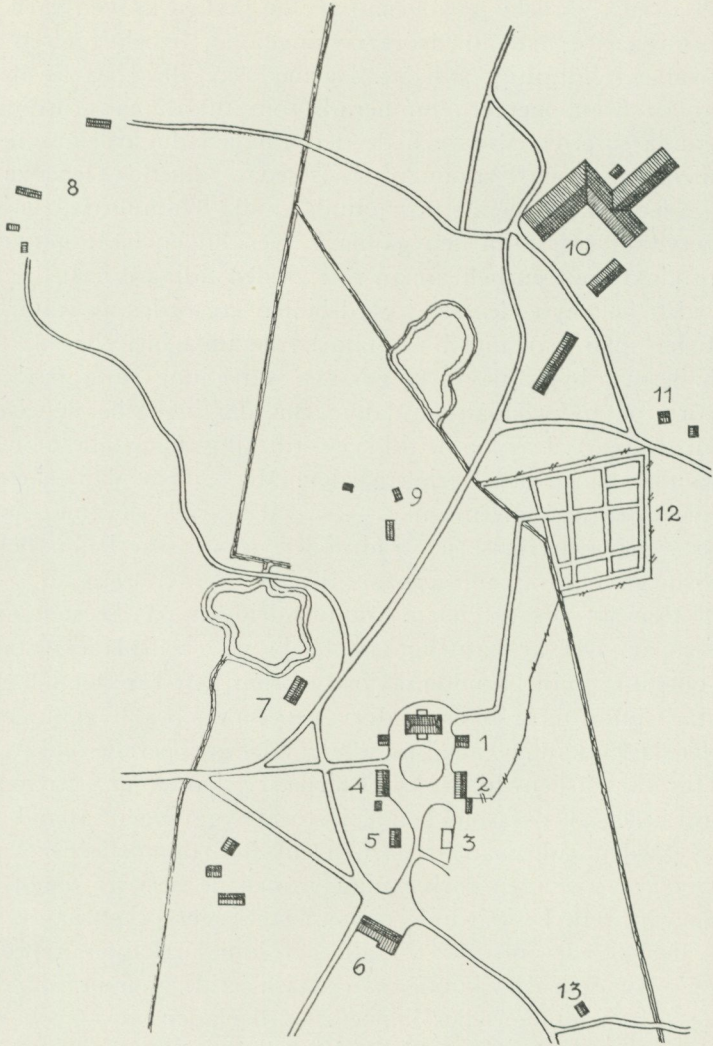
Men jag kan också bekräfta mantalslängdens antydning om att flera torp levde kvar blott till namnet. De gamla stugorna var alltjämt bebodda men av statare eller av dem som sutto på undantag. Välbehållna var dock ännu de flesta ställena om också många var urmodiga och saknade rödfärg. Ofta fanns det inte ens en trädgårdstappa. Kammaren var oftast prydd men verkade alltid obebodd. I köket var det desto mera stökigt. Man kunde inte förstå hur så många människor kunde få rum att sova på så liten golvyta.

Men även om torpen började visa tecken på att ha överlevt sig själva, så bevarade dock dess invånare på Trestena ännu i min barndom mycket av den speciella livsstil, som varit deras sedan gammalt. Sådant tillhör det mest svårbeskrivbara, men det märktes, när man såg dem stå församlade utanför kyrkan, pryddt klädda i kyrkstassen och väntande på att få gå in till sina bänkar efter "harrskapet". Kvinnorna använde oftast svarta schaletter och kyrknäsdukar samt lavendel eller andra "dofte-blomster" i psalmboken. Att bära hatt ansågs syndigt.

Min far beskrev Trestenas topografi på 60-talet och tecknade en åskådlig bild av hur byns gårdar grupperade sig på en moränplatå längs bygatan i norr. Söder därom är en sänka med en bäck. Där låg trädgården, ladugården och "lille damm" och på andra sidan själva herrgårdens fyrkant på en ny platå, på vars sydslutning anläggningen avslutades av stallängan.

Den tidens samverkan med byalaget innebar visserligen också en centralisation av gårdsbruket, men förutsättningarna var helt andra än de som började växa fram i min barndom. Därför måste också gårdsbilden modifieras efter de nya villkoren. Nästan helt oförändrad var ännu i min barndom herrgårdens gamla fyrkant. Aktningen för dess stilfullt regelbundna karolinska plan hade motat alla ingrepp även om de i flera fall kunde ha varit motiverade av praktiska skäl. Men då det gällde

FYRKANTEN PÅ TRESTENA

Plan över gårdsbebyggelsen på Trestena. 1 kontorsflygeln, 2 Kristins flygel, 3 gamla stallet, 4 magasinet, 5 drängstugan, 6 vagnstallet, 7 gamla bränneriet, 8 statarlängorna, 9 Vävar-Lars stuga, 10 ladugården, 11 rättarens stuga, 12 trädgården, 13 smedjan.

de övriga gårdsbyggnaderna hade de sakliga kraven varit obönhörliga. De hade medfört rivningen av bybebyggelsen sedan byalaget slutgiltigt avhysts. Därmed var alla spår av den ena av de komponenter eliminerad, som tillsammans utgjort det gamla säteriet. Vidare hade den gamla ladugården, som legat mellan byn och Fyrkanten, rivits sedan fars tid. Den nya ladugården hade placerats norr om de gamla bytomterna och byggts betydligt större än den gamla. Utvecklingen hade gett mjölkproduktionen en helt annan roll än den tidigare haft.

Ett helt nytt element i gårdsbilden utgjordes av statarhusen. I den mån man inte hyst statarna i gamla hus eller på torpen hade man byggt några längor s. a. s. på jungfrulig mark, långt borta på andra sidan om dammarna, där ingen bebyggelse funnits tidigare. Där låg de till synes tillfälligt utkastade utan något samband med den övriga gården. Men själva planlösheten ser onekligen ut som en tanke — så väl svarade den mot den nya yrkesgruppens brist på traditioner, mot osäkerheten och rotlösheten i statarfamiljernas existens.

Men låt oss nu börja rundvandringen på Trestena i fars fotspår. Det är naturligt att börja på gårdsplanen, som var centrum i min barndoms värld liksom den var det i hans. Vi står vända mot söder med ryggen mot stora byggnaden och har då Fyrkantens alla hus regelbundet grupperade omkring oss. Här var gårdens hjärta och hjärna. Fyrkanten är ett namn som användes av oss som bodde i stora byggnaden. Bland folket på gården sade man oftast helt enkelt "framme" eller "uppe". Det är visserligen förkortningar, men de betyder något annat än vårt rent beskrivande namn. Där ligger också något av de underlydandes respekt för allt det som Fyrkanten representerade för dem. Det kunde man avläsa på deras uppträdande när de var "framme" eller "uppe". Gårdsplanen var — ehuru det inte syntes — tydligt indelad i två hälfter. På den yttre delen, som låg bortom den gräsbevuxna rundeln med lönnen på mitten av gården, hade var och en sin väg tämligen ofta. Där låg ju också drängstugan, drängmatsalen, mjölkboden och gamla stallet, som alla ingick i den regelbundna torgbilden. Men hur intensiv trafiken än var, var det ändå fullt märkbart att var

och en ordnade klädseln och anletsdragen så snart han beträdde den öppna platsen. Men så utgjorde också de smala gångarna i krattningen ett oavvisligt imperativ att "hålla sig på mattan".

Men den inre delen av gården mellan stora byggnaden och rundeln motsvarade närmast styrbords halvdäck på en örlogsmän. Där rörde sig endast "harrskapet" fritt. Dock kunde några av gårdsfolket ofta ha sina vägar till kontoret, som fortfarande låg i den lilla flygeln på östra sidan. Då blev gången än mer påfallande besvärad så snart vederbörande kom in på "det förbjudna området". Man tog av sig mössan och gick på tå, även om ingen av herrskapet fanns inom synhåll. Gumorna som sökte min faster för att få råd eller sälja strumpor smög sig försiktigt fram till köksingången på baksidan av stora byggnaden.

Den lilla kontorsflygeln bestod av en tambur med klädhängare och plats för postväskan samt två ungefär lika stora rum jämte en mörk arkivkrubb, där de ofta diskuterade sjösänkingsföretagens handlingar, gamla lantmäterikartor och gårdsböckerna förvarades. Kontorsrummet hade två fönster mot gården. Det innehöll ett stort bord med en stol på vardera sidan. Långpiporna stod uppradade sedan gammalt på en hörnhylla. Här residerade farbror Axel, som kallades disponent. Han förvaltade Trestena åt faster Anna Nora, som enligt de ovanliga fideikommissbestämmelserna innehade gården.

Bredvid kontorsflygeln låg Kristins flygel, som en gång hade varit general Focks chefsbostad på Axvalls hed. Kristin skötte folkets kök och mjölkboden. På södra gaveln satt vällingklockan. Här fanns förr det gamla herrgårdsköket, men det hade redan före fars tid förlorat sin ursprungliga funktion. På 60-talet var det matsal för hantverkarna, som ännu på den tiden spelade en framträdande roll på alla herrgårdar, ett par trappsteg högre på den sociala rangskalan än de övriga anställda. I min barndom var hantverkarna färre och förmådde icke mera hävda sig som slutna grupp. Gamla köket hade nu blivit drängmatsal. Innanför låg vävkammaren och på andra sidan om förstugan bodde vi pojkar på somrarna. Det ansågs att vi kunde sköta vår ferieläsning mest ostörda där. Men vi drogs nog ofta

från boken till drängarna och allt det intressanta de hade att berätta om livet på gården. På vinden bodde en gammal torpare på undantag och där var också skomakarverkstaden.

Drängarna åt middag klockan 12. En stund senare såg man dem gå mätta och dästa över gården och sjunka ned i skuggan på gräset mellan drängstugan och magasinet. En stund hördes ett mummel, som långsamt dog bort eller ebbade ut i några långdragna snarkningar. Naturen tog ut sin rätt efter det långa förmiddagspasset. Det gällde att hämta krafter för eftermiddagen som var lika krävande.

Intill gaveln på Kristins flygel låg mjölkboden bekvämt till för henne. Fram på kvällen efter mjölkdays hördes rasslande ljud i backen från Skarahållet. Där kom mjölkvagnen dragen av gamla guldfuxen Miranda, som ännu i ålderns höst bevarade sin ridhästvårdighet. När mjölkflaskorna tagits ur vagnen, började en viktig procedur. Den mjölk som följande morgon skulle köras till Dagsnäs bars in i mjölkboden, där den ställdes ned i en väldig bassäng med is och vatten. Gårdens mjölk lämnades kvar utanför. Trind och rund och värdig, klädd i ren, rutig bomullsklänning med schalett på huvudet kom Kristin själv ut att fördela mjölken. Små nätta, barfota barn troppade över gårdsplanen. Flickorna neg djupt, sneglande mot stora byggningen, och pojarna tog tafatt av sig mössan. Så kom gummorna. Då dröjde det inte länge förrän skvallret och kacklet var i gång och alla dagens händelser avhandlades. Men mjölkutdelningen skötte Kristin samtidigt med ordning och reda. De droppar hon spillde hade inte ens en kattunge brytt sig om. Och alla gick tysta, nöjda och belåtna hemåt igen.

Sist i raden bland byggnaderna på gårdens östra sida låg gamla stallet, som inte skulle få stå kvar så länge till. Där stod det fuxiga fölstoet som var så kollrigt, att det knappt kunde ridas, än mindre köras. Men underbart granna föl fick hon särskilt undan fullblodshingsten "Coll Athol".

Närmast stora byggningen på västra sidan låg kuskammaren som kontorsflygelns pendang. Där hade herrgårdsköket varit inrymt under min fars tid. När ett nytt kök till sist inreddes i själva stora byggningen på 70-talet, var detta uppenbarligen

ägnat att spara arbetskraft. Sedan bodde kusken en tid i flygeln, där han var nära till hands. Men jag minns från min barndom blott att storbak brukade äga rum där ibland och att det stod en mangel i det inre rummet. Kusken hade alltså flyttat igen. I vardagslag stod den lilla flygeln tom och användes bara av oss barn för våra upptåg och lekar. Tydligen fick den stå kvar främst för att spela sin roll i den enhetliga gårdsbilden.

Längre åt söder låg magasinet som en motsvarighet till Kristins flygel mitt emot. Brännvinsboden som funnits där var nu borta, men visthusbodarna användes fortfarande. På nedre bottnen till vänster arbetade säcklagaren, den enbente gubben Gustaf i Vassla. En trappa upp låg magasinet med katthål i dörrarna för rättjaktens skull. Här förvarades saltat och rökt kött, här fanns silltunnan och allt annat som hörde till en välförsedd visthusbod. På gavelnocken svängde vindflöjeln våldsamt gnisslande när vinden tog i.

Bakom magasinet låg den anspråkslösa men nödvändiga byggnad som rätt och slätt kallades för "huset" och i gårdsplanens södra hörn — mitt emot gamla stallet — drängstugan, som också innehöll kusken Carlssons och hans Amandas två rum. Drängarna disponerade också två rum, vilka var långt ifrån pråliga och knappast snygga. Det yttre tjänstgjorde som dagsverksdrängarnas matsal. Där fanns väggfasta bänkar, där drängarna åt sin mat skärande sovlet med "fällknivarna". Var och en hade sin bestämda plats. Dagsverkssäckarna förvarades under bänkarna. I det inre rummet bodde fördrängen, och gårdsdrängarna delande två breda väggfasta sängar. Vid fönstret stod ett bord med sönderskuren skiva och på byrån en spegellåda. Bredvid den brukade några mässingssnusdosor ligga. På lördagseftermiddagen kom "körkehatten", skjortbröset och celluloidkragen fram jämte nickelrovan med den glänsande kedjan.

Hos Carlsson och Amanda var det desto mera ombonat och prydligt möblerat. Amanda skötte hönsen och Carlsson var gårdens "bikung" vid sidan om sin huvudsyssla. I backen ned mot stallet låg deras trädgård med rader av bikupor som senare byttes ut mot olikfärgade bihus. "Kuskens" stod oss särskilt

nära. Avskedsvisit hos dem hörde alltid till programmet, så snart någon skulle resa ut i stora världen.

Vi fortsätter nu rundvandringen i den yttre cirkeln bland gårdens övriga byggnader. Backen ned mot vagnstallet var synnerligen trivsamt. Till vänster öppnade sig här utsikten över gårderna mot "Höga stenarna" och Billingen. Mitt i backen stod en lönn, som var vårt uppskattade klätterträd. Stallplanen brukade hållas noga krattad sedan hästarna förts i bås för dagen. Mitt framför stallet växte två gamla lindar. I min barndom övergav man oxarna och gick i stället in för hästar. Då flyttades arbetshästarna över till gamla oxladugården. Gamla stallet uppe vid gårdsplanen revs, och stallet vid lindarna reserverades för vagnhästarna och unghästar, som nu föddes upp i större antal än förut. Där stod också gamla Miranda, som varit min fars tjänstehäst vid Älvsborgs regemente. Hon spetsade öronen när min bror gömd bakom spiltan spelade regementets marsch på flöjt. Mellan stallet och vedboden låg havrekammaren och selkammaren, där det hängde några gamla sadlar från den tid, då det hörde till ordningen för dagen att rida. I vagnboden stod droskorna, slädarna, lilla vagnen och två rätt höga resvagnar, som kallades gula vagnen och röda vagnen. Längst in stod den gamla restäckvagnen, som kallades för "Fideikommissen" — den har nu hamnat i Skara museum.

Följde man så vägen från stallplanen upp till Skaravägen, passerade man i tur och ordning isstacken, vedbodarna, där gårdens vedbehov lagrades i enorma kvantiteter, och hönshuset, där kuskens Amanda residerade. Närmast Skaravägen låg en gammal kölna, som byggts om till snickarbod. Där låg också den rödfärgade svinstian, som revs vid sekelskiftet, och vedbacken.

Så fortsätter vi från Skaravägen mot ladugården och går då först förbi vagnboden för arbetsvagnarna, som senare revs och ersattes med ett nytt lider intill det nya arbetsstallet på ladugårdsbacken. Intill "store damm" låg gamla bränneriet, som numera innehöll mangelbod på nedre botten. Men de gamla mässingskaren stod kvar, erinrande om husbehovsbränningen. I övre våningen var snickarverkstaden, där det alltid var fart

Om man bortser från verandan, bevarar stora huset på Trestena alltjämt den strama empirekaraktär, som det fick vid ombyggnaden 1812 — men det inre förändrades desto grundligare på 1860-talet.

Den lilla flygelbyggnaden på västra sidan om gårdsplanen hade ursprungligen varit köksflygel, men i min barndom fanns det sedan länge ett kök i stora byggnaden. Någon gång bakade man i det gamla köket, men annars var det bara vi barn som huserade där med våra upptåg och lekar.

*Kontorsflygeln innehöll farbror Axels trivsamma arbetsrum —
därifrån styrdes Trestena.*

Vävar-Lars gamla ryggåsstuga, Hålgården, var allt som återstod av Trestena gamla by. »Larsa-stöva» var visserligen gammal och ganska fallfärdig, men där var alltid pyntat och fint.

på arbetet. Ännu fanns så mycket kvar av det gamla självushållet, att gården krävde mycket av sina snickare. Vid gaveln mot dammen stod slipstenarna intill klappbryggan, där statgummorna låg på knä och tvättade och klappade. Där gick också leden till statstugorna förbi. Helt säkert skulle Lubbe Nordström hittat raka vägen till Lort-Sverige, om han gått den vägen. Där var trångt om saligheten och gott om "kattastigar". Trångboddheten var stor, även om det nog inte fanns mer än 3 à 4 barn i varje familj. Men ändå tyckte man, att det myllrade av dem, därför att de alltid höll ihop. Hjordinstinkten var deras skydd, när de äldre inte hann med att ta sig an dem. De fostrade och skyddade varandra, och man kunde få se treåringar vakta spädbarn. Och arbetet kom tidigt, börjande med mjölkhämtning och bärplockning.

Men vi lämna "staten" och söka oss åt ladugårdsbacken till. Där låg två av den gamla byns stugor kvar på vänster sida, strax innan man kom in på det inhägnade ladugårdsområdet. I Backgården bodde trädgårdsmästaren Johan och i Huiegården eller Hålgården residerade gamle Vävar-Lars, som var en av Trestenas märkligaste invånare. I "Larsa stöva" var det lågt i tak och trångt om saligheten. I farstun stod träskorna och på väggen hängde den gula fårskinsrocken. Vävstolen stod i kammaren nära fönstret, där de grannaste blomster frodades i gamla bleckburkar. Vid väggen stod "Larsa soffa" bredvid en gammal stol med hemvävt stolstyg med Granfeldtska vapnet. Ovanför soffan hängde fotografier av "harrskapet" och av prosten Ternstedt i Fägre, som under väckelserörelsens tid varit komminister i Härlunda, allt grupperat omkring en tickande väggklocka. Vid spisen, där kaffepetter stod "Ijummer" på sin trefot hela dagen, låg katten och spann.

Lars kunde inte räkna annat än på fingrarna, men det hindrade honom inte från att väva de konstrikaste drällar och damasttyger. Han var känd land och rike runt och vävde t. o. m. åt änkehertiginnan av Dalarna på Haga. Men han brydde sig inte om ryktbarheten och tänkte endast på att den som beställt först skulle få först. "Rätt sa va rätt, de ä inte a' ent me dä."

Ladugårdarna var byggda i öppen fyrkant med den väldiga

gödselstacken i mitten. I norr låg den rymliga koladugården och mitt emot oxladugården, som byggdes om till arbetsstall, när oxdriften övergavs. Mellan dessa längor låg de väldiga logarna, skymmande rader av halmstackar av olika årgångar. Det nya vagnshuset stod på ladugårdsbacken ett stycke nedåt Vävar-Lars stuga. Hästarna vattnades i dammen. Jag kan knappast tänka mig en mera lantlig syn än minnesbilden när drängarna spände av för dagen, lossade lokorna och förde hästarna — alltid i vanlig körordning med förköraren i täten — först till dammen och så in till spiltorna i stallet. På ladugårdsbacken kesade kalvarna glättigt omkring. På byns gamla kulturjord hade de ett fett och härligt bete.

Nära ladugårdsbacken bodde rättaren i ett välhållet och rödfärgat hus. Jag minns framför allt scenen, när folket kom hem för dagen i den hårda slätter- och skördetiden. Då stod han innanför grinden med en kagge brännvin, portionerande ut en styrketår till envar för släp och slit.

På återvägen från ladugårdsbacken mot Fyrkanten passerar vi trädgården på vänster hand. Med sina härligheter var den en värld, som var helt reserverad för "harrskapet". Ett högt staket med ribbor på skrå höll de objudna tillbaka. I norr och öster växte väldiga stormträd. Trädgården var indelad i nio kvadrater, av vilka en upptogs av en gammal damm och en annan av hallonlandet. Men i övrigt hade nog den minutiösa ordning, som en gång rått i trädgården, förfallit en smula. De andra bärbuskarna stod längs gångarna och bakom dem frukträden i mångdubbla rader. Det fanns också gamla sparrissängar, som gav små men goda skördar.

Vi barn längtade givetvis alltid till trädgården under bär-tiden, men på Trestena gällde den hårda regeln, att barnen blott fick gå i trädgården i de äldres sällskap. I realiteten gick det aldrig att genomdriva mer än en kvarts "trädgårdstid" varje dag. Men övning ger färdighet, och bären repades med desto våldsammare fart under den korta respit i paradiset som gavs.

Smedjan på Trestena låg, som brukligt är, väl isolerad från den övriga bebyggelsen. Där härskade smeden Hellman. "Se upp, ungar, löppera flyger" skrek han till oss, när flagorna i

gnistor stänkte högt under hans våldsamma hammarslag. Dof-ten av sillalaken, där arbetsstycket hårdades och avkyldes, blandade sig med rök och os. Platsen utanför var fylld med hjul, plogar och andra redskap, som skulle lagas. Här och var låg tillsmidna hästskor i travar.

Nästan aktningsfulla som statarungar har vi hittills rört oss omkring stora byggningen utan att våga stiga på. Det kan synas onaturligt att en så viktig del av Trestena sparas till sist. Men även om stora byggningen var gårdens centrum, så innebar den också något helt egenartat, som delvis t. o. m. bildade en kontrast mot det övriga av gården.

Min far har ingående beskrivit byggnaden. Ännu i dag bevarar exteriören med dess plåttäckta, brutna tak och panelade, vitmålade fasader mycket av den karaktär huset fick vid ombyggnaden 1812. Men det inre var redan på sextioalet ombyggt och har blivit det ännu mera sedan dess. På sjuttioalet övergavs köksflygeln och ett nytt kök inreddes i nordvästra hörnet av bottenvåningen. Därmed förrycktes givetvis hela dispositionen avsevärt. Bredvid köket låg handkammaren samt köksans och pigornas rum. Den västra delen av huset upptogs av fyra rum med blommiga tapeter och gardiner, där släktingarna, som kom till Trestena under sommaren, brukade bo. Farbror Axel disponerade till sist som sin egen våning f. d. nedre förmaket och sängkammaren därintill. Där var betydligt mera av den äldre inredningen och därmed också av empireatmosfären bevarad.

Från förstugan ledde trappan upp till övre våningen, där den övre förstugan var ännu större än den nedre. Där uppe var det stora rummet rakt fram på min fars tid salong, men i min barndom användes det som matsal. En serveringstrappa hade byggts från köket till ett serveringsrum, som inretts i gavelrummet. Intill matsalen låg kabinetttet och den nya salongen, som hade en kyligt mörkblå åttioalstapet. Den gamla matsalen, som gränsade till salongen åt gårdssidan till, kallades nu förmak. Om den fasta inredningen i dessa rum i hög grad präglats av tiden för ombyggnaden på sjuttioalet, så var de dock nästan genomgående möblerade med vackra gustavianska och

Karl Johans-möbler. Men det fanns givetvis också en palm, representerande tidens smak. I ett hörn stod en orgel och ett bokskåp, som innehöll Tunelds Geografi över Sverige och bundna årgångar av familjetidningen Förr och nu jämte mycket annat. Det var skatter, som livligt gouterades bland oss ungdomar — i synnerhet när det var regnväder. I övre våningens västra del bodde de äldre damerna — mina två fastrar och en moster.

När jag vill återge något mera av vårt liv på Trestena, är det naturligt för mig att i första hand uppehålla mig vid måltidsvanorna. Den ofta upprepade situationen etsar sig särskilt skarpt i minnet. Jag rättar mig efter klockan och tar målen i naturlig ordning. Därför börjar jag med jaktfrukosten kl. 6, trots att den avgjort tillhörde de mera extraordinära målen. Dagen började ritualenligt med att "Vävar-Lars", som också var en slags betjänt, kom in och tände brasa samt sade: "Se, nu sa harra inte bara vakna utan og änna genast stiga upp å klä säk, för se frukustabeta står längen å väntar." Dvs. farbröderna duade han sedan gammalt, men den äran tillföll ej oss barn och ungdomar. Jaktfrukosten var framdukad på fönsterbordet i förstugan. Där fanns stekt och kall medvurst och "korvamat" i långa banor. Man började med en liten snaps, men sedan gällde det att göra alla smörgåsar först, innan man högg in på syltan och sovlet. Ty "skogen suger" och hur mätt man än åt sig hemma på morgonen, kunde man vara säker på att hungern kom så småningom ute i skogen i alla fall. Åt man sig alltför mätt genast, orkade man inte med att göra smörgåsarna efteråt.

Ordinarie frukost åts annars halv nio, och då bestods gröt och ägg med korv. Som huvudregel gällde att det var en dygd att dricka mycket mjölk, men en skam att hugga för sig av smöret.

Dagens huvudmål och kulmen var utan tvekan middagen kl. 1. Det ringde första gången tio minuter i och sedan på slaget. Då hade barnen redan motvilligt lämnat sina lekar, tvättat sig ännu motsträvigare och klätt om sig, om det var främmande. Då hade mången varit i farten sedan kl. 6. Halv åtta var i varje fall hela huset i rörelse. Kl. 1 hade man 5 å 6 timmar

bakom sig, och nu följde en dryg timmas välbehörlig avkoppling. De äldre klädde väl inte alltid om sig till middagen — men de ”klädde sig”. Man mötte förvisso ingen elegans men till pedanteri och prudentlighet driven ordning. Allt som tydde på arbetet var borta. De äldre damerna hade tagit av förklädena och faster hade i stället tagit på ett nystruket. De yngre damerna lyste i ljusa sommarklänningar eller blusar med pösande ärmar. Farbror Axel drog gärna på sig bonjouren. Man lade av vardagen för en timme.

Så gick vi uppför trappan och in i matsalen, där bordet väntade, smakfullt men enkelt dukat. Jag har inget minne av blommor på bordet men däremot av vackert silver, gamla trevliga serviser och dukar, som skeno vita som nysnö. Men man satte sig inte vid matbordet genast. Först kom smörgåsbordet. Det innehöll som regel ost, medvurst och kött i olika former, men inga varmrätter och sällan grönsaker. Sorteringen på bröd var däremot gammaldags rikhaltig. Och så minns jag den härliga Dagsnäsosten. Även brännvinet var från Dagsnäs och serverades i glas av olika storlekar. Fasters glas var föga större än en fingerborg. Det fanns också dricka från Skara, men barnen fick bara vatten. De äldre satt vid smörgåsbordet, som stod mellan fönstren, men för dem med unga ben gällde gående bord.

Så flyttade man över till stora bordet. Det var en oskriven lag att man inte talade om gården, affärer, arbete och bekymmer vid bordet. Samtalstonen var livlig och glättig men samtidigt respektfull. Då posten kom före middagen, gav nyheterna hämtade från brev och tidningar ämnen.

När man ätit, läst bön, kysst på hand och tackat för maten skildes man åt. Barnen återvände till sina lekar med förnyad energi, och de flesta av de äldre gick att vila middag. Efter en halvtimmas slummer återvände de med förnyade krafter till arbetet.

På eftermiddagen bjöds vanligen på kaffe på verandan med noggrant lagstadgat kakantal. Barnen fick saft eller choklad. Kvällsvarden som serverades vid halv åttatiden kunde på intet sätt tävla med middagen i formernas grandessa. Den präglades i hög grad av avspänningen efter dagens id. Man kunde få god

sylta eller stekta potatisbullar samt alltid "silverte" för de unga. Det var varmt vatten med socker och grädde, serverat i tekopp.

Efter kvällsvarden kunde man få följa med ned i farbror Axels förmak, där vi satt tysta och hörde på de äldres samtal. Man talade om släkt och vänner och läste högt ur tidningarna, vilkas nyheter livligt kommenterades. Av uppsvenska tidningar hölls Stockholms-Tidningen och Vårt Land för Carl David af Wirséns skull. Därtill kom Skara tidning och lantbrukstidningarna. Provinspatriotismen spelade en stor roll, och man var stolt över västgötarna från när och fjärran, som gjorde sig bemärkta i Stockholm. Främst sattes första kammarens talman greve Gustaf Sparre på Mariedal och riksmarskalken, friherre Fredrik von Essen på Kaflås. Med ett särskilt intresse följde man kusinen Claes Wersälls karriär och gladdes, när han blev landshövding i Falun vid bara 45 års ålder. Så var det naturligtvis "Skaraborgarna" i riksdagen, som man kunde på sina fem fingrar.

När damerna drog sig tillbaka till övre våningen, kunde herrarna fortsätta ut till det trivsamma kontoret, där rättaren infann sig varje kväll för att få instruktioner för morgondagen. Då var gården givetvis det centrala samtalsämnet. Glädjämnen var åkrarnas ökade bärighet och skogens återväxt. Bekymren gällde framför allt sjösänkningen, de ekonomiska problemen, som alltid var aktuella, samt den dunkla framtiden. Det var nog så att det sistnämnda problemet ofta förlamade företagsamheten, ty ingen visste, vem som skulle bli nästa fideikommissarie.

I ett manuskript med minnen från sekelskiftet, som numera äges av Västergötlands fornminnesförening, ingår denna uppsats som ett avsnitt. Vid bearbetningen för Fataburen har amanuensen fil. lic. Bo Lagercrantz välvilligt medverkat, vilket förf. tacksamt erkänner.